

ИВАН НЕГРИШОРАЦ

**ТРИ ОГЛЕДА С ПОВОДОМ:
МАГАРАШЕВИЋ, БЕЋКОВИЋ,
ХЕРЦЕГ ШЋЕПАН**

ГЕОРГИЈЕ МАГАРАШЕВИЋ: ЗАТОЧНИК
ДОСИТЕЈЕВСКОГ КОНЦЕПТА СРПСКЕ КУЛТУРЕ
И ОСНИВАЧ *СЕРБСКЕ ЛЕТОПИСИ*

Историјски почетак Матице српске иницијално је везан за име професора новосадске гимназије Георгија Магарашевића (Адашевци, 21. IX 1793 – Нови Сад, 18. I 1830). Овај Сремац, родом из Адашеваца, школовао се у родном месту, а онда је у Сремским Карловцима 1805–1811. године завршио шест разреда гимназије, и то са великим успехом. Одлази потом 1811. године у Пешту и уписује философију, али се убрзо по доласку показују први знаци туберкулозе – опасне, „жуте гошће” многих српских писаца XIX века. Болест га онемогућује да настави своје школовање, па се стога 1812. враћа у Карловце и почиње, као професор суплент, да ради у гимназији предајући историју и друге хуманистичке предмете. Ту је остао до 1816. године, када је морао да напусти Карловачку и пређе у Новосадску гимназију, основану 1810. године, где ће остати до смрти. Прелазак у Нови Сад био је врло подстицајан за младог Магарашевића, а ту је наишао на занимљиве колеге, као што је био Мојсије Игњатовић, писац и преводилац невеликог значаја, али врло иницијативан човек. У гимназију је потом дошао и Милован Видаковић, али Магарашевић са њим није био ни мало близак. Најподстицајније је за њега било када је за директора 1819. године дошао нико други до млади слависта у формирању, Словак Павел Јозеф Шафарик. Те, 1819. године Магарашевић се жени богатом миражциком из Темишвара, Софијом Георгијевић, али је тај брак остао бездетан, а супруга је рано, већ 1826. године преминула.

Поново се 1828. године оженио, и то с Кристином Ненадовић из богате новосадске породице, али деце нису имали. Две године касније, у Новом Саду, Магарашевић умире од болести од које је оболео у раној младости.

У српску књижевност Магарашевић улази преводима с немачког (Кристоф Виланд и Едвард Јанг), а ти прилози су изашли 1819. године у Бечу, у *Новинама сербским* Димитрија Давидовића. Упознавши Давидовића током свог брачног путовања у Бечу 1819. године, Магарашевић је одмах са њим успоставио сарадњу, а и касније су остали веома блиски. У Бечу се Магарашевић упознао и са водећим славистима тога доба – Јернејем Копитарем и Јозефом Добровским. Са престанком излажења *Новина сербских* 1822. године Срби се изгубили сталне новине, па су српски интелектуалци почели да траже некакво решење и могућу замену. До срећног концепта дошао је управо Георгије Магарашевић који је у Новом Саду 1823. најавио, а 1824. покренуо *Сербску лејџојис*: овај часопис је мењао наслове, да би од 1873. утврдио назив *Лејџојис Мајшице српске*, па је уз то утврдио такав дуги, континуирани облик трајања да данас представља књижевни часопис са најдужим континуитетом у читавом свету. Уредник тога часописа био је он, Магарашевић, издавач новосадски „књигопродавац” Константин Каулиција, а штампа је обављана у Будиму, у Пештанској универзитетској штампарији. Први број је изашао с јесени 1824. године, крајем септембра или почетком октобра, а број је био означен као *Лејџојис* за наступајућу 1825. годину. Магарашевић је првобитно испланирао да до краја 1823. године покрене часопис, па је стога публиковао *Објављеније о Сербској лејџојиси*, али оснивачки послови нису ишли нимало лако, па је у односу на овај првобитни план све морало бити померено за годину дана касније.

У првом броју *Лејџојиса*, у „Предисловију”, Магарашевић је истакао своју основну програмску концепцију. Она се састојала у томе да у средиште интересовања часописа ставља неговање свеколике књижевности и знања како о Србима тако и о свим Словенима: то значи да треба окупити „све што се год Славенског народа от Адријатског до Леденог, и от Балтиског до Црног мора вообште; а особито што се нас Србаља тиче и то у књижевном призренију”. Своје деловање Магарашевић види не као борбу против неких других оријентација и њихово истискивање са јавне сцене него као активно, просветитељско деловање које, сматра он, може добити подршку свих људи од памети, мере и укуса. Казујући да је за њега важно „никог не увредити но свима што више ползе принети”, Магарашевић није говорио само о персоналним и поетичким опредељењима свога времена него је имао на уму и крупне

културно-историјске и духовно-религијске оквире у којима се развијала српска књижевност и култура. А то је пак значило да је за оснивача *Лейбойса* подједнако била изазовна како античка поетика и класично наслеђе тако и модерни европски језици и предромантичарски начин мишљења и певања.

Магарашевићева посланица/есеј „Писмо Филосерба о Србској литератури” објављена у *Србској лејбойси* 1829. године (књ. 19, стр. 83–105) показала је сву ширину ауторовог погледа на токове развоја националне књижевности. Као верни следбеник идеја просветитељства и наследник програма Доситеја Обрадовића, Магарашевић је сматрао да је важно проценити „на коме се степену просвјешченија народ какав налази или до кога би доспети могао или морао”, те да треба установити каква је природа стваралачког потенцијала националне културе и степен њеног развоја („начертати његова дарованија и способности и одредити на што и како су употребљене”), да треба описати природу узрока који су довели до тренутног стања („изложити причине зашто се досад даље и боље успело није”), те одредити начине и средства даљег развоја („показати средства с којима би се лакше, брже и безбедније до високе цели доћи могло”). Основну формулу културног развоја Магарашевић препознаје у обједињавању древних, античких европских основа и нових националних традиција, међу којима ваља препознати и специфичност српског чиниоца. Зато он истиче да треба „представити старе класичке народе као претече, а нове као сореvнитеље, тим пробудити и подићи национални понос, из ког се најлепше рађају добродетели”, а када се све то постигне, то би значило „бити великим отечествољубивим мудрецем и благодетељем свог народа.” Већ на основу овог фрагмента лако се може закључити колико је његов хоризонт мишљења био европски, али и национални, српски; управо по формули коју је у српској култури најбоље дефинисао Доситеј Обрадовић: отићи код других народа и у велики свет како би се дошло до срца сопственог, националног бића, а њега ћемо најбоље препознати на подлози велике, европске и светске културе којој би и српска култура требало да донесе важне плодове. То доситејевско решење културолошке енигме засноване на размеђу домаћег и страног чиниоца одредило је у потпуности и природу делатности Георгија Магарашевића.

Био је пријатељ и блиски сарадник са Лукијаном Мушицким, Јованом Хаџићем, Павелом Јозефом Шафариком, Димитријем Давидовићем... Током свог путовања по Србији 1826. и 1827, Магарашевић се, захваљујући Давидовићевом посредовању, упознао с Милошем и Јевремом Обреновићем, па је сасвим сигурно оснивач

Лейтхойса заслужан што су се Обреновићи, како Милош тако и Јеврем, нашли у Матици српској, и то већ у трећем кругу оснивача установе 1826. године. Милош је притом уплатио петоструки оснивачки улог (200 форинти сребра), а Јеврем редовни улог (40 ф. сребра). Са Вуком Карацићем била је другачија прича. После почетне блискости одмах по познанству 1815. године, Магарашевић је показао разумевање за Вука и његову језичку реформу, али се држао старог правописа; активно је подржавао сакупљање народних песама, па је чак у томе помагао Вуку и слао му записане песме. Ипак, временом су разлике међу њима постајале све очигледније, па су Вук и Магарашевић сасвим захладнели своје односе, те 1827. прекинули сваку комуникацију. Магарашевић није знатније допринио сукобу Матице српске са Вуком, али су кључни носиоци тога сукоба, Јован Хаџић, а касније и Сава Текелија, били исувише јаки и утицајни, тако да је до оштрог сукоба морало да дође. Ипак, објављујући критички коментар о Вуковој *Даници*, а посебно коментаришући записе о српским писцима у немачкој литератури, Магарашевић је изазвао љутњу Вукову, па је прекид односа постао неминован. Тај сукоб био је очевидан све до друге половине четрдесетих година XIX, да би већ 1847. Јован Суботић поднео оставку на уредништво *Лейтхойса* због одсуства воље да се неки аспекти Вукове реформе унесу у редовну часописну праксу.

Георгије Магарашевић је био не само уредник *Лейтхойса* и преводилац него и есејиста, критичар, путописац, историчар. Књижевног и уже песничког дара он није имао, али јесте имао способности да ваљано размишља о властитој култури и да креира путеве њенога развоја. У том размишљању сигурности му је уливало знање из историје, коју је предавао у гимназији, па је чак и написао *Крајку всемирну историју*, описујући свет од најстаријих времена до смрти Наполеонове 1821. године. У том контексту он је јасно увидео како српско друштво мора снажно да се развија како би и књижевност у њој могла да добије на квалитету. Стога је у „Писму Филосерба о Србској литератури” он истакао који су то неопходни предуслови да до напретка књижевности дође, а у том погледу истиче неколико чинилаца: „1. политическа самосталност народа; 2. на индустрији и трговини основано благостојаније народно; 3. добро уређена воспитателна заведенија; 4. достојинством одлични и богатством силни такозвани меценати; 5. библиотеке и музеји; 6. учена содружества и академије; 7. учена критическа повремена изданија; 8. усовершенствованије књижества (*Bücherwesen's*) и књижевне трговине.” Још је много тога неопходно досегнути да би српска књижевност постала релевантна у ширим, светским оквирима, али већ и овакво широко, крупно сагледавање културно-исто-

ријских околности довољно говори колико је Магарашевић неговао комплексан и рафиниран приступ феноменима које је промишљао.

У Матици српској постоји портрет Георгија Магарашевића који је 1901. године урадио Урош Предић. Са платна нас гледа један ведар, бистар и радознао човек, дугуљаста лица, са зулупима који силазе испод доње линије уха. Високо чело говори о Магарашевићевој снажној интелектуалној природи, а изразитост и пуноћа усана, као и благо руменило лица указују на чулност овога човека. Због те чулности он није могао услишити очеву жељу да постане свештеник, због ње је био принуђен да напусти Карловачку гимназију, а остало је више различитих сведочанстава која говоре како је волео живот, тако да је понекима изгледао и као не претерано вредан, трудољубив човек. Јаку супротност између интелектуалног и чулног аспекта Магарашевићеве природе, Предић је посебно истакао антитезом између црног одела, које се једва издваја у односу на позадину слике, и беле кошуље, те високог оковратника, који стеже око грла још увек младога човека, човека који ће врло рано, у својој 37. години отићи са овога света. Из те антитетичке, црно-беле заострености унутар самога себе Георгије Магарашевић је кретао пут стваралачких порива који су му налагали да делује у овом свету и да га обликује у складу са својим уверењима. На Предићевом портрету налазимо праву психолошку студију исказану крајње прецизним ликовним језиком. Посвећеник култури и њеним вредностима какав јесте Георгије Магарашевић, такву студију је неоспорно заслужио, као што је заслужио и спомен-обележје у његовим родним Адашевцима. Усред Срема, у Адашевцима, рођен је оснивач и први уредник српског часописа за који данас, готово два века касније можемо рећи да јесте најдугочевнији књижевни часопис у историји светске периодике. Да није почетна, племенита енергија овог виспреног Доситејевог следбеника уграђена у Матичин *Летопис*, ми данас не бисмо могли с поносом да изговарамо овакве тврдње и оцене.

(Реч изговорена у Адашевцима, 29. марта 2017. године, приликом откривања спомен-плоче посвећене Георгију Магарашевићу)

МАТИЈА БЕЋКОВИЋ ЈЕ ЊЕГОШЕВ ИЗБОР

Нема ништа природније него поезију Матије Бећковића довести у везу с Његошем: толико је то природно и очигледно да многи сматрају да је боље не изрицати такву очигледност и такав тривијални закључак. Кад још постоје и књиге које то јасно потврђују, попут Матијине збирке текстова *Небош* (2001) и *Служба њушињаку*

цейшињском (2013) или студије Стевана Кордића *Њеџош и Матија* (1995), онда је такав закључак, као исувише очигледан, многим чак постао непожељан. Штавише, људи спремни да откривају свет чуднијим него што он јесте, веома су склони да забораве све што је очигледно, а да перверзно трагају за оним што нико уравнотежене свести спонтано опазити неће. Овакве покушаје сам Матија нимало не охрабрује, тако да је он оставио мноштво путоказа, смерница, сигнала којима је утврђивао свој однос према великом Њеџошу, као и према народној, усменој песми. Најлакше је, притом, уочити да су Матијине књиге поема *Рече ми један чоек* (1970), *Међа Вука Манићкоја* (1976) и *Леле и куку* (1978) начињене према обрасцу фолклорне епско-лирске песме, те да су усмене формуле, вербалне стилизације, тематске датости, а веома често и метрички образац били сасвим према мери српске усмене поезије, па тиме и једног важног дела Њеџошевог опуса. Једно је за Матију Бећковића сасвим извесно: нема српског песника од значаја који је толико успешно и естетски убедљиво говор савремене поезије приближио форми народне песме и самом Њеџошу. Томе треба, свакако, придодати чињеницу да је магија Матијиног усменог наступа умногоме показатељ чињенице да његов песнички идиом произлази из пуне блискости усменој култури и таквој комуникацији у оквиру које се од усана до уха преносе неке вербалне поруке важне за судбину читавог народа. Популарност овог песника највише је заснована на тој свеопштој магији усмености.

Каџела и Небо

Бећковићеве везе с Њеџошем могу се уочити и на мноштву других планова. Тако у песми „Гроб на Ловћену” – која је објављена 1971. у посебном броју часописа *Умејносћ*, посвећеном одбрани Њеџоша и његове капеле на Ловћену – Матија смрт Њеџошеву ставља у ранг највећих националних несрећа. У таквим околностима је црквица-капела врх Ловћена представљала какву-такву заштиту од пораза и губитака: „После свих пораза: смрт Рада Томова / Највећи је српски пораз од Косова! // А сирак тужни, утреник, владика / Гроб нам остави за свог наследника!” У таквог наследника народ је поверовао силно и у њему је тражио ослонца за сопствени живот: „И наше племе да изгуб ублажи / На гробу-јединцу ослонац потражи! // И до данданас, све од тога доба / Наш Род се држи на врху тог гроба!” Због таквог ослонца све у вези са опстанком народа постаје неизвесно од тренутка када се рушилачка страст незнавених и злих људи почне усмеравати ка таквом гробу-јединцу: „Ал’ кад дирне пијук и у основ свети / како ли ћемо тај дан прежи-

вети?" Матијино реторско питање подразумева више него јасан, трагичан, страховтно апокалиптички одговор.

А шта значи постојати после таквих великих догађаја и путоказа, то нам је Матија Бећковић, такође, показао својим песмама. Тако у песми „Лелек мене” он вели да су у том погледу посебно занимљиви песници који се усуђују да обављају то послање које је тако маестрално обавио Његош, па је стога питање апсолутног првенства у песништву одавно већ решено: „Боже драги, нема већег чуда / Но што пишу послјије Његоша. / На врху је само једно мјесто / И никад се неће упразнити, / А горему није краја нема.” Матија вели да само онај на врху овог људског и песничког поретка може да изрекне такве суште истине које обавезно треба знати и другима саопштити: „Само челник има шта да каже, / Онда када све тек треба рећи, / Српокрилим првим ријечима, / Прволиком невином првином. / На наречју љепшем од живота, / На коме је Господ свијет стваро, / Док немаше другога језика / На коме је то боље речено.” Ако је тако, а тако јесте, онда се одиста отвара драматично питање: зашто и како писати после Његоша? А за многе, који немају креативни одговор на ово питање, отвара се питање и шта учинити са тим и таквим Његошем после којег нема никаквог смисла песнички се оглашавати: „Куд с Његошем послјије Његоша? / Да онако није загрмио, / Могли бисмо муцат из почетка!” Његош је, по Бећковићу, не само судбински оријентир за припаднике српског народа него је и таква висока мера списатељског умећа да се чак сваки покушај његовог досезања чини готово илузоран. Наша историјска судбина и наша песничка мера је, са Његошем, на изражајном плану досегнута, па се тако ваља и односити према овом судбоноснику и песнику.

Његошева висока мера креативности исказује се и на трећем, небеском и божанском плану свеколике стварности. У том погледу је Његош, и Матију Бећковића и многе друге српске песнике, као и целокупну српску културу и језичко искуство, наводио на суштинско одређење према Творцу, Сведржитељу и Спаситељу као на нешто јако важно за трајно обезбеђење опстанка појединца, народа и читаве културе. Стога је Бећковић сачинио неке изузетно важне песме које говоре о месту Господа Бога у људској свести, у друштву и у универзуму, а такав поглед на свет је у великој мери одређен управо Његошевим разумевањем стварности. Тако, примера ради, у „Праху оца поезије” Матија ову поему започиње цитатом из уводног певања, тј. посвете *Луче микрокозма*, а од тих 200 стихова модерни настављач Његошева дела одабрао је свега четири стиха, и то управо она која говоре о небеској, божанској природи песника. У првом цитату реч је о оним стиховима у којима

се описује како песник јесте у дослуху са тајним, шифрованим језиком трансценденције: „Свемогућство светом тајном шапти / Само души пламена поете” (стихови 169–170), а потом следи цитат сачињен од стихова са самога почетка посвете: „Да, свагда ми драги наставниче, / српски пјевче небом осијани” (стихови 1–2), у којима се обраћа песнику Сими Милутиновићу Сарајлији којем је посвета и упућена, а који је сматран небеским гласником какав и приличи духу *Луче микрокозма*. Разрађајући духовне увиде из *Луче микрокозма*, Бећковић се обраћа Његошу, свом великом претходнику, као небеснику песничке речи који човека, поезију и народ уводи у највише сфере постојања и стварности. Са овом песмом савршено јасно постаје управо то: зашто се Матија мора питати како се уопште може певати после Његоша?

Матија је Његош какав данас може бити

Кад сам, као млад човек, први пут прочитао књигу поема *Рече ми један чоек*, био сам обасјан оном чудесном снагом једног већ заборављеног језика, продорношћу његове обновљене моћи и преображењске изражајности смисла. Мој први утисак, неокрњен до дана данашњег, био је такав да се наметнуо у облику закључка: да је Његош жив, он би тада, седамдесетих година XX века, писао као Матија! Није, притом, Матија опонашао Његоша него га је настављао на изузетно продуктиван, креативан начин, тако да су се неки поетички чиниоци двадесетовековне књижевности на успешан начин уградили у оно што је Његошева поетика XIX века могла да обухвати. Другим речима, да се Његошев творачки дух отелотворио, он би, највероватније, обавио ону врсту трагања и промена које се намећу човеку одраслом на сензибилитету двадесетовековне књижевности, уметности и културе, па би у таквом амбијенту повукао баш оне креативне потезе који би изворну Његошеву поетику данас учинили могућом.

Шта то конкретно значи могли бисмо показати уз помоћ неколико кратких поетичких крокија који могу да укажу на специфичности иновација у односу на класични, Његошев и његошевски образац. У односу на основни језичко-стилски слој Матија је описао читав кружни ток који, осим фолклорног дискурса, укључује и урбано-жаргонске, наративно-исповедне, као и лирско-рефлексивне дискурсе модерног доба. Уз то нарочито је изразита доминација хуморног дискурса, који је полазећи од модерних, па и надреалистичких образаца умео да хвата чврсти прикључак са епском озбиљношћу, чак и са родољубивим патосом, па је песник с лакоћом мењао изражајне регистре улазећи у простор ирационалности

и хумора, те у наглашену гротеску и апсурд. То значи да је Бећковићев облик лирског и епско-лирског излагања умео да узраста са снажном имагинативном игром са посебним, алогичким типом хумора и са зближавањем семантички крајње удаљених феномена.

Стога у историји српске књижевности нема писца или песника који с више разлога може бити сматран непосредним Његошевим духовним потомком: савршено близак Његошу, али и довољно различит од њега, тако да можемо рећи да он не пише као Његош него просто наставља тамо где је Његош застао. Да, Матија заиста данас пише онако како би Његош, да се родио у XX веку и да се образовао у овом, секуларном, смисаоно раздробљеном добу – писао тако да не изневерава ни самога себе, дакле, Његоша, али и да не изневерава ни време у којем живи и ствара, дакле, ово време лутања, сумње, комедијања са свим и свачим, те сталног стварања комичког несклада и сукоба са најузвишенијим темама. Матија у својој поезији успешно чува традиционалну и трагичну узвишеност с којом бранимо човеково постојање у Богу и уз Бога, али исто тако он приказује сав јад, комику и тугу, гротеску и апсурд човековог настојања да се наметне Богу, те да буде носилац света која одавно већ није способан да схвати и којима не може да влада. Матија је песник чудесних, његошевских распона који, с једне стране, указује на узвишену, химничну посвећеност највишим људским спознајама, а с друге стране – демонстрира застрашујућу нискост и изгубљеност данашњег, чисто материјалистичког човека. Да, тако одиста јесте: Матија је управо такав какав би изворни, једини, аутентични Његош данас могао бити! И зато Матија креативно наставља тамо где је прерана смрт зауставила великог пустињака цетињског.

Жири за награду „Извиискра Његошева” донео је одлуку која, поштено говорећи, уопште није у његовој надлежности него у надлежности виших, божанских сила. Његошеву награду „Извиискра Његошева” Матији Бећковићу је дао сам Његош, Ловћенски Тајновидац, а ми у жирију само смо, тромо и готово невољко, али са апсолутном сагласношћу и са ставом да је то недвосмислено исправно, ту одлуку прихватили као једино могућу. Требало је то учинити знатно раније, али стицајем околности то учињено није. А није учињено из разлога што смо покушали борбу за обједињавање двеју Његошевих награда: једне која је изгубила свој његошевски карактер и ове друге која би тај карактер поново требало да успостави. После толико година трајања „Извиискре Његошеве”, постало је прилично јасно да се обједињавање две награде, као и обједињавање два начина разумевања Његоша – српско-црногорско, с једне стране, и монтенегринско-црногорско, с друге стране,

неће ни лако ни брзо обавити. А када је јасно да до тако нечега скоро неће доћи, онда се мора учинити оно чему је Његош једина права мера, оно што Његош једино може разумети, подржати и оправдати. Ма колико да има награда обележених Његошевим именом или простом алузијом на Његошево дело, све их је први заслужио управо Матија Бећковић!

Ово становште бисмо у примереној метричкој и стилској форми могли исказати на следећи начин:

Пред Његошем кад се мјера мјери,
нико није јунак прије Матије.

Сваку другачију одлуку Његош не би могао ни да разуме, ни да подржи, ни да оправда, па кад је, ево, донесена одлука каква се морала збити, онда стиховима можемо додати молбу и молитву:

Сад можемо рачунати тврдо
да ће Његош опростити нама
што раније учињели нијесмо.
Нека буде све што бити мора!
Нека буде што бити не може!

А ми ћемо и даље се трудити да оне који се понашају као да Његошевог и његошевског пута нема, вратимо некако к познанију права, те да заједнички обновимо тај незаборавни, моћни, његошевски пут. Колико ће ти напори трајати, не знам! Али знам да на том путу нисмо сами: са нама је Његош, са нама је Матија, али и сви они који умеју да памте оно што вреди у животу људи и читавог народа.

Айолоџија

Живео нам, поштовани Матија! То не кличемо само зато што Те волимо и поштујемо; то кличемо јер нам, највише и наочигледније, Ти показујеш да је Његош и данас жив, и да ће нас држати на окупу до „пошљедњих времена”. И да ћемо с Тобом, с Његошем, са Светим Петром Цетињским, са Светим Василијем Острошким, са Светим Кнезом Лазаром, са Светим Савом и свим Светитељима српским, у тим пошљедњим временима бити са Господом нашим, и да ћемо у љубави Спаситеља дочекати тренутак када ће демонизован човек коначно уништити овај свет!

То је тако јер сте се и Његош и Ти испилели из српскога језика, из српскога народа, из српске вере и из српске културе, а

сачували сте тешку, одговорну и мучну обавезу пред тим истим језиком, народом, вером и културом! Други могу да се увијају, да се купују и продају, да се срамоте уз усклике поноса што је то тако, да постају неко други којег његов претходник у истој кожи препознати и сагласити се са њим никако не може. Други то могу, али они најјаснији то не могу и не смеју никако!

Зато Те је, драги Матија, Његош, а са њим и Господ, к нама послао: да нам будеш, како би то добри Симо Матавуљ рекао, „оличени пријекор” за све оно на шта смо се покушали узвисити и за све оно на шта смо тако ниско пали! Његош те је, дакле, сам одабрао да нам будеш опомен и глас спасења, а на нама је данас само да отворено признамо како смо разумели ту поруку која и нас данашње, и оне будуће генерације, чврсто обавезује! Зато си послат на овај свет, мајчин и очин, јуначки сине! Зато да нам пружиш чврсте мере и доказе о томе ко смо ми, и шта смо, и у шта се можемо претворити! Хвала Ти због тога! И нек се молитвена благодат Светог Василија Острошког, слава му и милост, и Светог Петра Цетињског, и Његоша Ловћенског Тајновидца, на тебе, и даље, штедро излива! Живео нам, драги наш Матија!

(Прочитано на дану проглашења добитника књижевне награде „Извиискра Његошева”, у Крипти храма Светог Саве у Београду, 22. фебруара 2022. и приликом уручења награде у крипти Саборног храма у Подгорици, 30. октобра 2022)

ПОД ПЕЧАТОМ ХЕРЦЕГА ШЋЕПАНА: ИСПОВЕСТ ИСИХАСТИЧКОГ ПОСТМОДЕРНИСТЕ

Говорим Вам, браћо сестре, дубоко дирнут одлуком да се и моје име уврсти међу оне заслужнике који су завредели да се обеље Печатом херцега Шћепана. Тако је бар овлашћени, искусни и одговорни жири одлучио, налазећи да моје дело заслужује да се означи оваквим прелепим и високо обавезујућим печатом. Није лако говорити пред вама, а притиснут тежином овога печата, али је обавезујуће да се каже оно што човек мојих година мора бити спреман да каже, чак и на последњем, исповедном часу. Јер ја знам, као што и поштовани чланови жирија знају, као што и сви ви знате, да ма шта ми говорили, коначна одлука за све заслуге на овом и на оном свету припадају не нама људима, него Господу самоме! Он даје завршне оцене наших живота на овоме свету и пред Њим лажи и преваре нема! Добро би било да у својој представи о себи, будемо колико год је то могуће блиски овој завршној речи коју ће Господ о нама рећи!

Одговорностӣ њред Госѡдом и њред људима

Ја се, наравно, радујем овом признању и захвалан сам за то, као што људски, и одвише људски пориви то налажу. Али, истовремено, настојим да бдијем над оним што је много важније, а то је моја, па и наша, па и укупна људска, свељудска, земаљска и небеска судбина. Судбина која је једна, и увезана, и неодвојива, јер је то Господ запечатио, и оверио, показавши нам да тамо где је Он, Господ, ту смрти нема, те да на тај начин живимо вечни живот наших, тј. Господових душа, које само мењају светове, и телесна обличја, и искушења, и несагледиве поноре. Али ако све савладамо и не напустимо Господа него уз то поново оверимо, опечатимо нашу нераскидиву везу са Њим, Вишњим, Вечним, Свезнајућим, Предобрим, Савршеним, ако будемо ваљани Господови везници, онда се никада нећемо понашати тако као да можемо мислити, говорити и чинити макар шта, а да се то макар шта не дотиче судбине наше вековите и вечне душе.

Посебну ми част чини што је овај догађај под благословом високопреосвећеног митрополита Јоаникија, који је показао колико и како уме да живи веру хришћанску православну, да мисли о њој на убедљив и обавезујући начин, да брине о стаду своје дијецезе, о Црној Гори и Приморју, а посебно о светитељима и прецима без којих ни као народ, ни као култура, а ни као вера не бисмо били ово што иначе јесмо! Никада до краја свога живота нећу моћи да заборавам ону његову чудесну, тако христолику реченицу упућену гневним, избезумљеним Монтенегринима, рекавши да се они њега могу одрећи, али он, православни владика, не може се одрећи њих јер он и за њих пред Богом одговора. Такву реч може да изговори само онај архијереј који је дубоко свестан небеске узвишености своје мисије. Знак је огромног Божјег благослова што смо, у оно најтеже време деведесетих година XX века, добили таквог архијереја и духовника какав је био незаборавни, свети митрополит Амфилохије, који је обновио и поново охростио Црну Гору, вративши је њеним духовним коренима, а све то је чинио на доследно модеран колико и дубоко традиционалан начин. То што данас, кад нас митрополит Амфилохије гледа са онога света, на трону цетињском имамо таквога архијереја какав је митрополит Јоаникије, то је не само заслуга овог благог, мудрог посвећеника који је себе развијао по Христовом обрасцу, не само што је то заслуга и његовог духовног оца митрополита Амфилохија него је и знак продуженог Божјег благослова који, очигледно, ову Амфилохијеву Црну Гору благосиља дајући јој још једног моћног архијереја.

Браћо и сестре, веома је важна чињеница да је ова награда осмишљена с непосредним именовањем и благотворним споменом херцега Стефана Вукчића Косаче, који подиже овај град Херцег Нови, и даде му печат свога имена и своје титуле, па је и некадашњи Хум (тј. Захумље) тако добио своје данашње име – Херцеговина. Са херцегом Стјепаном, тј. Шћепаном по народном изговору, у српско колективно памћење се враћа читава прича о властеоској и владарској породици Косача, а то значи да се ваља присетити учесника Косовског боја војводе Влатка Вуковића и његовог млађег брата Храња, па Храњових синова Сандаља и Вукца, па Вукчевог сина херцега Стјепана Вукчића Косаче. Нешто више од три деценије, колико је владао (1435–1466), херцег Шћепан се мучио да некако опстане између Мађара, Турака и Млечана, али је, нажалост, у променљивим односима био и са српском деспотовином Турђа Бранковића, као и са Дубровником и Босном, против којих је водио борбе и ратове, као што је ратовао и против рођеног сина Владислава. Велики српски историчар, Херцеговац Владимир Ћоровић, за херцега Шћепана вели да „био је себичан, без имало скрупула и настрљив”, па и по томе се види колико оно хаотично, покосовско време наликује на ово данашње, такође покосовско време. И данас, као и некада, има владара и великаша, али и обичних људи, који су спремни да чине макар шта, као да не брину о судбини своје и наше душе. Зато је духовни ауторитет Српске православне цркве и наших великих патријараха и владика увек посебно важан да нам указује на наше слабости и да нас приводи лику Богочовека.

Посебно ми је драго због Херцег Новог, града са многим лепотама, са важним људима који су овде живели или су повремено боравили, са драгоценим црквама и манастирима, а и са важном тврђавом. Пре више од пола века, као 14-годишњи дечак боравио сам једног лета баш овде, па су ме родитељи одвели до манастира Савина, где сам на манастирском гробљу затекао један чудесни, једноставни епитаф, који гласи: „Ја сам некад био / као што сте сада ви, / а ви ћете скоро бити / као што сам сада ја”: тај епитаф сам запамтио од речи до речи, а до дана данашњег ми је служио и још ми служи као мисаони оријентир на овоме свету. Тај епитаф је написан као својеврсни варијациони облик на тему „Memento mori”, али је његова једноставност и исповедност таква да погађа право у срце. Стога сам из овог гробног записа научио неке преко потребне ствари које памтим и данас. Овом приликом могао бих да именујем бар једну једину поуку, а то је чињеница да ме је овакав доживљај стварности увек нагонио на рад и на тражење материјалног доказа да у оном што чинимо има неких трагова који превазилазе наша физичка ограничења.

Грешник на лесџвицама

Браћо и сестре, говори вам човек који је велики грешник, а који би све учинио што Господ налаже да то никада више не постане! Говори вам човек који се, у младости, суочио са покиданим везама са Господом! Нека се таква младост никада више не понови! Тачније, ја сам допустио да ме, у једном периоду мог живота, систем образовања убеди како Господа нема на овоме свету, како је он савршено непотребан, како је он само хипотеза за којом више нема научних разлога, јер постоје савршенији сазнајни механизми, а ти механизми налажу да човек преузме све прерогативе овога света, и да се више не осврће ни на какве силе које су некада претендовале да буду изнад човека.

Оваква уверења представљају грешку, грех, беду и страхоту због коначних последица до којих она, та уверења, доводе! Из оваквих премиса о ослобађању човека од Бога, само лоши исходи могу проizaћи. Ја сам сведок да је такво стање неиздрживо, те да оно само води пропасти човека, и његовог света, и свега што би од таквога човека могло настати. Моја поезија пре свега, али и све што сам написао, сведочи о тој борби коју сам водио са собом, са људима, са земљом на којој живимо, па и са небеским видицима који нам се у срећним тренуцима отварају. Наравно, могло је да буде и плодносније, и Богу верније, и пуније, и богатије... Могло је, али тако је како је, а Господ зна зашто је то морало бити баш тако како јесте!

Ако некога то посебно занима, нека погледа књиге које сам написао: оне су верни записници свих битака које сам водио и које водим! А кад то погледа, видеће како сам средином треће деценије свога живота доживљавао највеће очајање због одвојености човека од Сила Вечнога Живота, па су тако настајале књиге *Ракљар*, *Желугац* (1983) и *Земљойис* (1986), али се онда, открићем Сила Немељивих у свету и у себи, унутар те страшне игре *Тојло, хладно* (1990), догодио чудесни преокрет, некакав чин *Абракадабра* (1990), којим сам најзад схватио да постајем везник који спаја овај и Онај свет, па је књига *Везници* (1996) означила велики прелом, али и велики почетак једног новог живота и новог списатељског пута. Од тог тренутка почео сам да осећам како могу да изнесем много више од онога што сам до тада могао, али морам научити да Господу препустим оно што само он може да учини, а ја тек треба да казујем како знам, осећам душом, и видим којим путевима једино можемо да се спасемо. Стваралачки чин је увек блиско повезан са питањем односа према вишњим силама: стваралаштво није природно, материјалистичко човеково стање него је увек последица нашег пута којим се душа уздиже ка богочовечанским висинама!

Тако су почеле да настају књиге које сам исписивао трагом своје бриге о нашем, колективном, народном, српском опстанку, насталом из суочења са силама које желе да униште нашу веру хришћанску и православну, желе да униште икону Господа у нама, и сваки смисао због којег вреди живети, због којег и живот треба жртвовати ако затреба, а неће затребати, надајмо се! Довољно је да стварамо, да креирамо идеје, визије, тумачења, да изумевамо, проналазимо, откривамо, да идемо у сусрет догађајима у свету, и да те догађаје водимо тако да обезбеђују увек нови, а толико стари и прастари, Божји смисао света и постојања. Данас поезијом, књижевношћу, уметношћу, науком, техником, философијом, вером и религијом, на мноштво различитих начина се можемо и морамо борити за Живог Господа у људским душама, а тиме и за опстанак српског народа, па и људског рода у целини. Његошевски покрет отпора отвара нам овакве животне перспективе.

Тако су, у таквим трагањима, настајале моје песничке књиге, као што су *Поштајник* (2007), *Свећилник* (2010), *Камена чџенија* (2013), *Мајични млеч* (2016), *Олгдала Ока Негремана* (2019), књиге које показују муке и расцепе у нашем бићу, али и светле хоризонте ка којима вреди путовати и на том путу век свој провести. Тако су настале и четири драме, и један роман, и пет књига есеја и расправа, уз велики број књижевнокритичких и теоријских текстова расутих по разним странама; ту је и велики број приређених књига, међу којима је и шеснаест књига *Лейојиса Мајичице српске*, двовековног књижевног часописа са најдужим континуитетом на целом целцатом свету; као и пет књига *Српске енциклопедије* о којој брине Уређивачки одбор, изабран у Матици српској и Српској академији наука и уметности. У свему томе посебно место има Црна Гора, као и целокупна драма коју су живели и живе Црногорци, али и сви Срби којима је целина српског културног простора на срцу, па сам четири књиге посветио само тим питањима: једну песничку књигу, тј. поему *Камена чџенија* (2013), једну драму *Видиш ли свице на небу?* (2006), и две есејистичко-критичке књиге *Испраћа предака: искушења индивидуалној и колективној ојстџанка* (2018) и *Њејошевски џокреј ојшјора* (2020). Ове књиге јесу биле примећене у српској култури, читане су и тумачене, па и награђиване. Можда је један од важних чинилаца и то што сам у темеље ових књига увек уграђивао чврсту арматуру сачињену од поузданог, провереног историјског сазнања, што сам се ослањао на чињенице и на писана документа, те што сам ослонац увек тражио у ономе што су сами Црногорци о себи знали, говорили и писали. Нисам никада изневерио поштовање за Црну Гору и Црногорце и нисам изневерио истину о њима, а своју песничку и књи-

жевну имагинацију сам брижљиво градио не на мочварном тлу, на песку или у ваздуху него на тврдим темељима. Такав приступ ће бити савршено јасан Црногорцима са кореном, али ће бити неприхватљив за нови тип Црногораца, за Монтенегрине, који своја идентитетска лутања и лудовања користе као робу коју је могуће пласирати на светско тржиште. Црногорци знају о чему говорим, а Монтенегрини ће негодовати.

Хвала још једном за овај Печат херцега Шћепана, којим се потврђује јасни и чисти српски траг Црне Горе и Црногораца, оличен у специфичности Старе Херцеговине, која је заједничким снагама са Старом Црном Гором и њеном владарском, светородном лозом Петровића, градила на темељима који су српски у сваком погледу: и у етничком, и у језичком, и у верском, и у историјском, и у културно-историјском, и у државотворно-идејном, и у сваком другом смислу. Црногорци и Црна Гора имају прелепих својих специфичности, али су оне схватљиве само на дубљем, чвршћем и ширем темељу који даје српска историја и култура у целини. То је чињеница коју је традиционална Црна Гора добро знала, па се чак и поносила тиме што су Црногорци били Срби изнад другијех Срба по одлучности да се јуначки брани чак и оно што се не може одбранити. Зато је Његош поносно и мученички записао стихове који нас високо обавезују и до дана данашњега: „Нека буде што бити не може!”

Одбрана ђамћења и ђредачких завешта

Зашто сам се све ове године бавио Црном Гором, зашто сам о њој писао, а писаћу и убудуће? У одговору на ово питање могао бих по страни да оставим чињеницу о старохерцеговачком пореклу моје породице, која је, на простор Драгачева, у село Негришори, дошла – по предању – „однекуд од Колашина”, почетком XVIII века. Та је породица увек била посебно осетљива кад је било реч о односу према Херцеговини и Црној Гори, па се јако добро сећам узбуђења које је мог оца захватило кад је, средином шездесетих година XX века, био расписан јавни зајам којим су грађани уплаћивали новац за изградњу пруге Београд–Бар. Уз ово породично, колективно памћење, иде и још један индивидуалнопсихолошки и биографски чинилац, а то је да сам детињство провео и да сам одрастао у једном часном колонијстичком селу код Новог Сада, у Сиригу, међу Херцеговцима, Крајишницима, Личанима, Далматинцима, Банијцима и другима, па добро знам тај наш свет, осведочено патриотски расположен, јер су село основали добровољци из Првог светског рата. Ово село, иначе, треба запамтити као место

у којем се десио први геноцидни чин над Србима у Другом светском рату, јер је 111 житеља, махом жена, деце и старца, стрељано већ 13. априла 1941. Пошто ми као народ, па и научна и културна заједница, тек последњих година покушавамо да стабилизујемо свест о томе да су Срби народ системски изложен геноциду, добро би било да се и ова чињеница запамти и да се унесе у хронологију ових и оваквих збивања. Стога бих рекао да нема тог Србина који има историјске самосвести, а да може бити хладан према питању статуса Херцеговине и Црне Горе, као и статуса целине српског етничког и културног простора.

Разлози који су мене нагнали да се бавим овим и оваквим питањима и у свом књижевном раду, па и у домену науке о књижевности, чак и шире изван моје струке – у геополитичком домену, имали су бар још два мотивациона чворишта. Једно чвориште је везано за чињеницу да криза идентитета коју Црногорци већ деценијама проживљавају и преживљавају, јесте без сумње светски феномен. Чињеница је да су Црногорци онај део српскога народа који има најразвијеније механизме усменог памћења, те да унутар породица, братстава и племена то памћење сеже много векова уназад, веома често и до времена Косовског боја. Чињеница је, такође, да је научно историјско сазнање потврдило мноштво података, као и општу поставку о суштинској повезаности Црногораца и свих осталих Срба унутар обухватне етничке, језичке, историјске, верске и културне целине. На тим поставкама појављује се истинско чудо Црне Горе и Црногораца, а то је невероватан податак да се таквом народу дугога памћења предоче основна начела монтењегринске идеологије, а да притом таква конструкција не буде акламативно одбачена као гола измишљотина и глупост. Ако је то тако, онда је то сигуран знак да се овде нешто изузетно важно, судбоносно, демонско дешава, те да су на делу некакве посебне, волшебне силе које поништавају елементарну људску памет. Зато се неодољиво намеће закључак да је истинско заступање идеологије монтењегринства по правилу повезано са потпуном, како интелектуалном и научном тако и моралном инфериорношћу њених заступника. Другим речима, идеологија монтењегринства је срачунато, вештачки, експериментално унесена у биће Црногораца да би довела до потпуног поништавања њихове памети, до уништења њиховог природног имунитета, па временом и до потпуне дегенерације њиховог елементарног бића. Античка мудрост каже да кад богови хоће некога да униште, прво му одузму памет!

Постоје бар два основна геополитичка разлога због којих је такав пројекат започет и због којег је и почео да даје некакве резултате. Онај старији, који постоји као историјски процес дугога

трајања, јесте неутрализација српског политичког и државног бића, спречавање његовог природног обједињавања, те његово сузбијање на строго континенталне оквире постојања, без изласка на Јадранско море. Овај се негативни чинилац задуго неће моћи елиминисати, па се његовом ваљаном решавању мора радити на дугу, дугу стазу, са много стрпљења, памети и ваљаног деловања. Други чинилац је повезан са чињеницом да је за Запад најприхватљивији начин постојања Црне Горе у којој би та наша држава била шверцерски рај и поуздани канал за доток разних облика наркотика који у Европи нису још легализовани. Западни модел живота и тај део Европе не може да функционише без наркотика (посебно без лаких дрога, попут кокаина, марихуане, хашиша и др.), па је њихова поуздана набавка један од важних, никада јавно декларисаних приоритета европске, па и западне политике уопште.

Тајна дуготрајне владавине Мила Ђукановића великим делом јесте управо у томе што је не само добро схватио ова два, као и још неколико других предусловних, неолибералних начела, па их је крајње селективно, у складу са властитим интересима спроводио и у политичку реалност државе Црне Горе. Сва ова питања и проблеми морају се данас решавати одмерено и мудро јер би неопрезним, бахатим дејством могло у потпуности да се уруши елементарно функционисање политичких односа и читавог друштва у Црној Гори, а и могло би да доведе до катастрофалних исхода на ширем плану. Величанствене литије у Црној Гори представљају најбољи и најдостојанственији одговор на све ове црне наговештаје: литије су отворено саопштиле да верујући народ не жели да учествује у грађењу обезбожених, криминогених, аутодеструктивних друштава. Још увек се гради нова генерација политичара која ће бити способна да капитализује етичку узвишеност свих налога које су литије изрекле. Такву, етички узвишену капитализацију не могу да обаве само политичари! С обзиром на то да од њих долазе како највећи отпори тако и најизразитије деформације аутентичних настојања, онда би то значило да се тај задатак испоставља пред све људе креативне памети и богочовечанског усмерења, а такву врсту драгоцене енергије радо називам Његошевским покретом отпора.

Када говоримо о могућим исходима садашњих и будућих дешавања, они су – рекло би се – двојаки. С једне стране, нама, Србима је сасвим сигурно припремљен црни сценарио за случај да не будемо довољно кооперативни, а то би онда могло довести до катастрофалних последица и дословног „пуштања крви” између братских делова истог народа: случај догађаја у Украјини довољно јасно говори шта би се могло десити када би себични, однарођени,

манипулативно оријентисани политичари стицајем околности заузели најодговорније политичке положаје било у Србији било у Црној Гори. Стога се ово „пуштање крви” мора избећи по сваку цену. С друге стране, било би, упркос свему, веома важно дефинисати позицију целовите српске стратегије, која би подразумевала мирне, еволутивне, развојне процесе способне да избегну како антиевропске тако и антуруске испаде, па на тај начин треба изградити политику једне европске државе која успева да постоји и да опстане у систему биполарног или можда чак мултиполарног света. Важно је не постати онај део европског простора који је унапред жртвован зарад антируског исцрпљивања, па и бесомучних ритуала бога Марса. Важно је очувати природне блискости са пријатељским народима и државама, те мирно сачекати тренутак када ће Европска унија не само пристати него чак почети да нас наговара да се, најзад, као народ ујединимо! У овом тренутку таква могућност изгледа као фантазмагорија, али оно што будемо припремили у свом колективном духу, то ће се једном појавити и у друштвеној стварности. Свим овим и оваквим догађајима и чиновима морамо бити наредни!

И чају воскресеније мерџвих

Али и после свих покушаја да учинимо оно што бити не може, и после свих признања које доживљавамо на овоме свету, спремимо се, браћо и сестре, за онај коначни суд, суд Господов! Ја сам, за сада, учинио оно што сам могао, али намеран сам, буде ли Божјега благослова, да учиним још много тога, што досад учинио нисам, али што само слутим да ми је дато да учиним. Због тога, обасјан осећањем и уверењем о Господовом живом присуству међу нама, на земљи, у људима, ја се осећам као песник и писац који тек започиње неке послове. Већ доста година зато себи, али и другима, понављам став који изазива осмех, па и подсмех, код озбиљних људи: ја, наиме, тврдим да сам млад песник и писац, те да ми тек предстоји да напишем оно што ми је Господ наменио да напишем! Јесте, млад се осећам од како сам као исихастички постмодерниста посвећен Господу и од како осећам како нас, свакога јутра, са сваком молитвом, са сваким коленопреклоним обраћањем икони, са сваком службом црквеном, Бог нас непрестано подиже и држи у снази! Јер шта су наше деценије живота у односу на вековечност Господа који је старији и од света и од века? Зато Он једини зна шта наш малени људски напор значи на овој земљи, на којој се на вјекове вјекова, бој бије непрестани између сила земаљских и сила небеских, сила које издају Бога и сила које Бога чине живо присутнима!

Нека нас Господ подигне у сваком богонадахнутом делу које чини да људски свет још може да траје, и да се човек у Богу подмлађује, а да се невиност постојања чува као услов свеколиког опстанка! Нека нас овде, у Херцег Новом, шум овог предивног мора непрестано подсећа на све речи које су богонадахнути људи изговарали и упорно нас подсећали куда нам ваља ићи и шта чинити! Тако нас Господ чувао, колико ми њега у себи имали, и с таквом силом према њему узрастали! Амин, Боже!

(Реч изговорена приликом примања награде „Печат херцега Шћепана”,
у Херцег Новом, 25. августа 2023. године)